

2024. december 10.

HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, Bartók terem
1014 Budapest, Táncsics Mihály utca 7.

BUDAPESTI ZENEI HÁLÓZATOK *Erkel és Liszt körül*

A HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályának
ünnepi konferenciája Szőnyiné Szerző Katalin tiszteletére

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
ZENETUDOMÁNYI INTÉZET

Program

9:30

Az ünnepeltet köszönti KIM KATALIN (a HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet igazgatóhelyettese, a Magyar Zenetörténeti Osztály vezetője), BORONKAY ANTAL (Editio Musica Budapest Zeneműkiadó, művészeti vezető) és LASKAI ANNA (MNMKK Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár csoportvezető)

9:45

Elnök: **DOMOKOS ZSUZSANNA**

ECKHARDT MÁRIA: Szentpétervári találkozás. Liszt Ferenc és Reguly Antal

KACZMARCZYK ADRIENNE: Liszt zongorára és zenekarra írt művei a 19. századi Pest-Budán

WATZATKA ÁGNES: Liszt, Mosonyi, és a *Quasi stella matutina* antifóna

Szünet

11:00

Elnök: **ECKHARDT MÁRIA**

KELEMEN ÉVA: „A magyar zeneparnasszus ősz nesztora”
– Siposs Antal (1839–1923)

ILLÉS SZABOLCS: Mester és tanítványok

ILLYÉS BOGLÁRKA: Római Díjas zeneszerzők Liszt Ferenc vonzásában

VIZINGER ZSOLT: Joseph Hellmesberger és Jean Becker vonósnégyeseinek pesti fellépései és kritikai visszhangja az 1860–70-es években

12:20

Ebédészünet

14:00

Elnök: **KACZMARCZYK ADRIENNE**

KIM KATALIN: Albumlap Marczibányi Mária kisasszonynak.
Erkel második Kölcsey-megzenésítése

TÓTH EMESE: Két életpálya vázlata: Ellinger József és Engst Teréz

SIMÉNY BEÁTA: Időtálló barátságok. Brassai Sámuel az Erkel-család körében

HORVÁTH PÁL: A Nemzeti Színház operatársulatának helyzete
az 1850-es évek közepén

Szünet

15:35

Elnök: **KIM KATALIN**

GROSZ SÁRA AKSZA: Hanslick Budapesten

GUSZTIN RUDOLF: Professzionális zenészek a fővárosi dalegyletekben
az 1840-es évektől 1867-ig

BÉKÉSSY LILI VERONIKA: A mindennapok zenei hálózatai.
A Császárfürdő mint zenei színtér 1857-ben

17:00

Magyar Ábránd. Budapesti mindennapok Erkel és Liszt korában

A megjelenteket üdvözli **RICHTER PÁL**, a Zenetudományi Intézet igazgatója
és **KIM KATALIN** a kiállítás főkurátora, a Zenetudományi Intézet Magyar
Zenetörténeti Osztályának vezetője.

A kiállítást a Zenetörténeti Múzeum 2. termében bemutatják a Magyar
Zenetörténeti Osztály munkatársai: **BÉKÉSSY LILI VERONIKA**,
GROSZ SÁRA AKSZA, **GUSZTIN RUDOLF**, **HORVÁTH PÁL**, **ILLÉS SZABOLCS**,
KACZMARCZYK ADRIENNE, **KIM KATALIN**, **SIMÉNY BEÁTA**, **TÓTH EMESE**,
VIZINGER ZSOLT.

Az előadások tartalma

BÉKÉSSY LILI VERONIKA (*HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet*)

A mindennapok zenei hálózatai. A Császárfürdő mint zenei színtér 1857-ben

Az egyes zenei színterek intenzív mikrohistóriai vizsgálata által mélyebb betekintést nyerhetünk egy-egy város zenei hálózatainak működésébe. Nincs ez másként az 1850-es évek Pest-Budájával sem, amelyet a történészek hosszú ideig a „passzív rezisztencia” időszakaként értékelték. Ennek mentén a városi zene-történeti elemzések sem kezdődhettek meg a maga összetettségében. Az elmúlt évek kutatásai azonban száznál is több, eddig javarészt ismeretlen zenei színtér működésére világítottak rá, köztük a Császárfürdő zeneéletére is, amely egyaránt szolgált a pihenni és regenerálódni vágyó különböző társadalmi rétegek színteréül, és a zenei események helyszínéül. A Császárfürdőt 1857-ben új üzemeltető vette át: zongorát állítottak fel a közösségi térbe, de rendelkezésre állt könyvtár, illetve továbbra is folytatódtak a reuniók, valamint a bálózás kultúrája is tovább működött. A Császárfürdő igen előkelő közönséget vonzott: politikusokat, diplomátákat, az arisztokráciát, de a polgárság egyaránt képviseltette magát ezeken az összejöveteleken. Az előadás a korabeli magyar és német nyelvű sajtó, valamint egodokumentumok és levéltári források alapján rekonstruálja a zenei hálózatok, a kulturális transzfer, és társadalmi mobilitás jelenségét a Császárfürdő 1857-es zenei eseményein keresztül.

ECKHARDT MÁRIA (*MMA levelező tag, MTA Zenetudományi Intézet 1973–1986, Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont 1986–2013*)

Szentpétervári találkozás. Liszt Ferenc és Reguly Antal

A zirci Reguly Antal Múzeum nagyszabású „Regulyversum” kiállításának egy rövid utalása hívta fel a figyelmet arra, hogy Reguly Antal 1843-ban Szentpéterváron személyes kapcsolatba került Liszt Ferencel. Erről szüleinek, illetve pártfogójának, Villax Ferdinánd zirci apátnak írt három levelében is említést tesz. A többszöri szentpétervári találkozást később az 1850-es években Regulynak egy weimari látogatása is követte. A szentpétervári dokumentumokat a Reguly hagyatékát kimerítően feldolgozó nyelvészek, néprajz- és népzene-kutatók jóvoltából most a Liszt életével és munkásságával foglalkozó zenetörténe-szekkel is meg tudjuk ismertetni. Az általunk megfelelő kontextusba helyezett adatok mind a muzikus, mind a tudós végtelen nyitottságáról és különlegesen gazdag kapcsolatrendszeréről tanúskodnak.

Hanslick Budapesten

A 2024/2025-ös „zenetudományi évad” kiemelkedő ünnepeltje Eduard Hanslick (1825–1904). Ennek apropóján, jelen előadás először térképezi fel a bécsi zenekritikus és esztéta budapesti látogatásait. A 19. század második felétől több alkalommal járt a magyar fővárosban. Az ittlétek alatt Hanslick sikeresen ötvözte a kellemest a hasznossal: elkísérte barátját, Johannes Brahmsot (1833–1897), operaelőadásokon vett részt, a város nevezetességeit is megnézte. Sőt, a Zenekedvelők termében és a Vigadóban opera- és zenetörténeti felolvasásokat is tartott felesége, szül. Sophie Wohlmuth (1852–1940) szoprán, František Broulík (Broulík Ferenc, 1853–1930) tenor és Ney Dávid (1842–1905) basszus közreműködésével. A „dráma” helyszíne, ideje, cselekménye és szereplői tehát adottak; az üzenet relevanciáját a nagyérdemű közönség ítélje meg.

Professzionális zenészek a fővárosi dalegyletekben az 1840-es évektől 1867-ig

A 19. századi magyarországi dalármozgalom a többi európai férfikari kezdeményezésekhez hasonlóan amatőr kórusmozgalom volt, s ha hihetünk a korabeli beszámolóknak, a dalegyletek többsége igen gyenge színvonalon művelte a férfiéneklést. Mindennek ellenére professzionális zenészek is támogatták a mozgalmat, sőt esetenként egészen aktívan részt is vettek egyes egyletek működésében. Annak fényében, hogy az országban több dalárda is úgy jött létre, hogy professzionális zenészeket is magában foglaló templomi kórusok alakultak át világi egyesületté, talán nem is annyira meglepő ez. Előadásomban a fővárosi egyletekben vagy azok körül tevékenykedő hivatásos zenészeket, zeneszerzőket mutatom be, rávilágítva arra, milyen változatos lehetett a kóruséneklésben részt vevők zenei képzettsége, s hogyan fonódott össze a hivatásosok és műkedvelők világa a dalármozgalom korai időszakában, az 1840-es évektől az Országos Magyar Daláregyesület 1867-es megalakulásáig.

A Nemzeti Színház operatársulatának helyzete az 1850-es évek közepén

„Összehasonlítva azon kimeríthetetlen pénzerőt, melylyel a látott külföldi színpadok rendelkezhetnek, (...) egyedül saját erejére hagyatva álló színházunk, mind fellyümulhatlan drámáját mind kitűnő operáját tekintve, bármely külföldi színpad előtt sem kénytelen magát szégyenleni.” – fogalmaz a *Déliabáb – Nemzeti Színházi Lap* 1853 augusztusában. Az idézett optimista megállapítás némiképp kontrasztban áll a Nemzeti Színház operatársulatának 1850-es évek közepén jelentkező nehézségeivel. Az énekesek sorából ekkorra már hiányzott Hollósy Kornélia, és 1852-ben Stéger Ferenc is elhagyta a színházat. Az új magyar operák helyzete sem mutatott kedvező képet: Doppler Károly *Gránátos tábor* című műve (bem. 1853. február 12.) egyáltalán nem aratott sikert, Doppler Ferenc *Két buszár* című operája (bem. 1853. március 12.) sem tudott pozitív fogadtatást kiváltani, és mindössze öt előadást ért meg. A következő évad sem hozott változást: Doppler Károly *A vadon fia* (bem. 1854. március 23.) és Kern Leó *Benvenuto Cellini* (bem. 1854. április 6.) című operái szintén kudarcot vallottak. Jelen előadás korabeli források alapján vizsgálja a Nemzeti Színház operatársulatának 1850-es évek közepén fennálló helyzetét.

Mester és tanítványok

Liszt Ferenc, a 19. század legmeghatározóbb zongoraművész-zeneszerzőjeként, 1849-ben rendezett első magyarországi hangversenyeitől kezdve előadó-művészként, majd a segítségével 1875-ben alapított Magyar Királyi Zeneakadémia tanáraként, egészen haláláig kiemelkedő szerepet játszott szülőhazájának zenei életében. Oktatói tevékenysége és példamutatása révén több hazai muzikus-generáció fejlődését segítette elő, elévülhetetlen érdemeket szerezve a magyar zenekultúrában. Előadásomban a Liszt és világhírű tanítványai által előszeretettel játszott, tanított, átdolgozott és közreadott repertoárnak a zeneakadémiai oktatásra gyakorolt közvetlen hatását vizsgálom. Az elemzés alapját Liszt kottatára, valamint a Zeneakadémia évkönyveiben és archívumában fennmaradt, 1875 és 1909 közötti növendékhangversenyek műsorai képezik.

Római Díjas zeneszerzők Liszt Ferenc vonzásában

Liszt római életének és tartózkodásainak egyik színhelye, a Medici-villában székelő Francia Akadémia viszonylag kevés figyelmet kapott az életmű kutatásában, azonban a budapesti zenei élettel való összefüggések szempontjából sem érdektelen közelebről is megvizsgálunk Lisztnek az intézménnyel való kapcsolatát. Amellett, hogy az Akadémia igazgatóihoz fűződő barátsága révén a villa alkalmanként társas életének és fellépéseinek színtere volt, a mester egyfajta mentora is volt az ott lakó, Római Díjat nyert fiatal zeneszerzőknek, nagy hatást téve például Jules Massenet-ra, később Gabriel Piernére, Georges Martyra, Paul Vidalra és Claude Debussyre. Közülük néhányan, nagyon kevesen, a mester szülőházájába is ellátogattak ösztöndíjas külföldi tanulmányútjuk keretében. Az előadás – kiadott és kiadatlan, kevésbé ismert források széles körére támaszkodva – részletesen kitér Massenet 1865-ös feltételezett, valamint Pierné (Marty társaságában tett) 1885 februári, budapesti látogatására, illetve a muzikusok utazásait lehetővé tevő kapcsolati háló szerepére.

KACZMARCZYK ADRIENNE (*HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet*)

Liszt zongorára és zenekarra írt művei a 19. századi Pest-Budán

Liszt zongorára és zenekarra írt műveinek zöme az 1850-es években készült el és jelent meg nyomtatott kiadásban. Publikálásuk épp arra az időszakra esett, amikor a szólóhangszerre és zenekarra szánt műfajok lételemét jelentő hangversenyélet új lendületet kapott Pest-Budán: az 1853-ban megalakult első állandó zenekar, a Filharmóniai Társaság együttese Erkel Ferenc, majd fia, Sándor és a vendégkarmesterek vezetésével meghatározó szerepet játszottak e koncertműfaj, köztük Liszt kompozíciói magyarországi megismertetésében. Mellettük azonban legalább ilyen jelentősége volt az intézményes hangszeres képzés pest-budai megindulásának, a Nemzeti Zenede, majd a Zeneakadémia felállításának. A Liszt-művek korabeli szólistái mindenekelőtt a zeneszerző tanítványainak első és második generációjából kerültek ki. Közéjük tartoztak a Pest-Budán tevékenykedő Thern Károly és Siposs Antal, majd a Zeneakadémián Thomán István és tanítványaik.

Albumlap Marczibányi Mária kisasszonynak. Erkel második Kölcsey-megzenésítése

Erkel Ferenc életműve a szerzői kéziratok szempontjából meglehetősen hiányos. A befejezett színpadi művek anyagának szerzői vagy szerző által autorizált vezérkönyvei ugyan rendelkezésünkre állnak, a kisebb művek között azonban joggal feltételezhető, hogy több mű kézirata elveszett. Hasonló a helyzet, különösen a korai alkotások vonatkozásában a kompozíciós forrásokkal, vázlatokkal és fogalmazványokkal is. Az 1839-es *Albumlap* (L10) címet viselő tizenkétütemes alkalmi zongoradarab és a befejezetlenül maradt *Begleitungs Stimmen zu den Csel Variationen* (L14) zongorára és vonóskvintettre szánt kompozíció kivételével Erkel legkorábbi autográf partitúrája az 1840-es *Bátori Mária* kétkötetes vezérkönyve. E hiányos forráshelyzet miatt is jelentős esemény volt annak a tízütemes, Marczibányi Mária kisasszonynak dedikált 1849-es albumlap-autográfnek az előkerülése, amelyet a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 2018-ban vásárolt meg az akkori tulajdonostól. A forrásról már korábban tudomást szerzett a kutatás. Bárdos Lajos kérésére a kéziratot 1975-ben Bónis Ferenc, majd később – a Zeneműtár vezetőiként – Szőnyiné Szerző Katalin és Mikusi Balázs is megvizsgálták és Erkel-autográfként azonosították. Előadásomban az albumlap kontextusával foglalkozom a zeneszerző életének e viharos és alkotói szempontból válságos időszakában.

„A magyar zeneparnasszus ősz nesztora” – Siposs Antal (1839–1923)

Siposs Antal zongoraművész Liszt Ferenc egyik legkorábbi magyar tanítványa, az 1860-as évek hazai és európai hangversenyéletének rangos művésze volt. Zongoradarabok, dalok alkotójaként kora nemzeti érzelmű zeneszerzőinek sorába illeszkedett, mint a zenei közélet szereplője, és mint eredményes zene-pedagógus hosszú időn át megbecsült szereplője, „nesztora” volt a magyar főváros zeneéletének. 1874–1875-ben alapított magániskolája nevezetes tényezője volt a hazai zeneoktatásnak: intézete nemcsak a vele szinte egyazon időben szerveződő Országos Zeneakadémián működő tanárok, Liszt és Erkel számára nevelt kiváló növendékeket, de négy évtizedes fennállása során számos egykori tanítványa alapított zeneiskolát – fővárosban és vidéken egyaránt. Kultúrtörténeti vizsgálódásaim során körvonalazódott számomra, hogy Siposs Antal művészi és tanári

működése bizonyos esetekben kapcsolódik az általam tanulmányozott életutak, így például Kacsóh Pongrác és Csáth Géza munkásságának néhány mozzanatahoz is. Előadásomban ezeket a találkozási pontokat ismertetem és értelmezem.

SIMÉNY BEÁTA (*HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet*)

Időtálló barátságok. Brassai Sámuel az Erkel-család körében

Brassai Sámuel különleges helyet foglalt el a zeneszerző Erkel Ferenc életében. Barátságuk gyökerei a fiatal Erkel kolozsvári éveire nyúlnak vissza, amikor – mai szemmel nézve – a nemzeti opera megteremtője és az utolsó erdélyi polihisztor még ugyanabban a szerepkörben dolgoztak: Erkel Csáky Józsefnél volt *klavírmester*, a nála alig tíz évvel idősebb Brassai pedig a Bethlen-családnál. Brassai a pályakezdő zongoraművészt magyar nemzeti dallamok és magyar opera komponálására buzdította, ám nem Ferenc volt az egyetlen Erkel, aki Brassai támogatását magáénak tudhatta: az 1820–30-as években a szintén Kolozsváron tartózkodó Erkel-fivérek közül Nepomuk Jánosnak is zongoratanára és pártfogója volt. Évek múltán láthatjuk, amint Erkel Ferenc bizalmas barátja a szélesebb körben vett Erkel-család tisztelt és szeretett *Brassai bácsi*ja lett, tekintve az idősödő tudós levelezéseit például Erkel János lányaival, Ágnessel és Rózával. Az előadás a szakirodalom és a korabeli sajtó mellett a kolozsvári Brassai-hagyaték kéziratoss forrásai és egyéb levéltári dokumentumai alapján azt kívánja szemléltetni, hogy milyen mértékben terjedt ki Brassai kapcsolatrendszere az Erkel-családra, ugyanakkor közelebbről vizsgálja Brassai és Erkel Ferenc barátságát is, melyről – jelentőségéhez képest – mindmáig nagyon keveset tudunk.

Két életpálya vázlata: Ellinger József és Engst Teréz

„...ezen két rendkívüli hang-tünemények a Nemzeti Színház részére többé megszerzhetők nem lennének...” – e szavakkal inti Márai Grosschmid Ferenc 1853 telén, Bécsből írt levelében a pesti intézmény intendánsát Ellinger József és Engst Teréz külföldön már számon tartott tehetségére. Az ügyvéd ajánlása egy, német nyelvterületeken már elismert művészpár képét sejteti. A nemsokára Pesten is szerződésre lépő Ellinger-házaspár ekkor még párhuzamosnak tűnő pályáíve azonban néhány éven belül egyértelműen szétválík. A szegény óbudai zenész-családból induló tenorral szemben egy régi cseh nemesi családból származó, korán felfedezett alténekesnő áll, a későbbi években érezhetően stabilabb külföldi kapcsolatokkal. Az 1860-as évektől széttartó életutak főbb állomásai részben a Habsburg Birodalmon belül, részben azon kívül találhatóak. Az előadás hangsúlyozottan vázlatos áttekintésre épül. Kísérlet a korabeli írásos, nyomtatott és képi dokumentumok alapján olyan súlypontok felmutatására, amelyek érintik a zenei szocializáció, hangképzés és színpadi szerepformálás további karrierlehetőségeket is befolyásoló kérdéseit.

Joseph Hellmesberger és Jean Becker vonósnegyeseinek pesti fellépései és kritikai visszhangja az 1860–70-es években

1865-ben káprázatos zenei évad vette kezdetét Pesten: többek között Joseph Joachim, Clara Schumann és a Hellmesberger-vonósnegyes neve állt a plakátokon. A kvartett 1866 januárjában adott három nagyszerű koncertet az új Pesti Vigadó kistermében. Két évvel később Jean Becker Bécs után rögtön Pestre hozta az együttesét, a Firenzei – vagy ahogy akkor hívták: a Flórenczi – vonósnegyest. Előadásomban a két kvartett 1879-ig tartó pesti koncertjeinek körülményeit, programjait és fogadtatását mutatom be. A fővárosban csaknem félszáz koncertet adtak néhány év alatt, miközben eljutottak vidéki városokba is (pl. Szeged, Debrecen, Arad, Temesvár vagy Nagyvárad). Liszt Ferenc, ha tehette mindig meghallgatta mindkét kvartettet, s rendszerint e koncerteken a közönség ugyanúgy megtapsolta az idős abbét, mint az est zenészeit. Hellmesberger és Becker együttese több ponton is kötődött a magyar zenekultúrához – tanítványaik, tagjaik és barátaik révén –, de maradandó hatásuk leginkább a művészi rivalizálásuk által inspirált magyar zenekritikában és zenei közbeszédben mutatkozott meg.

Liszt, Mosonyi, és a *Quasi stella matutina* antifóna

Liszt Ferenc nagyra becsülte magyarországi barátait és honfitársait. A *Szent Erzsébet legendájához* szükséges fő téma megtalálásához is magyar barátai segítségét kérte. A dallam keresésébe és másolásába sokan bekapcsolódtak: Báró Augusz Antal; Danielik János kanonok, a Szent István Társulat elnöke; Kronperger Antal világi pap; Rimely Mihály bencés főapát; Czinár Maurus bencés könyvtáros; Dank Agáp ferences gárdián, és végül, de nem utolsó sorban Mosonyi Mihály zeneszerző és zenei író. A dallam felkutatásának történetéről Liszt és Mosonyi leveleiből értesülünk. A dallam keresésében és több anyag továbbításában Mosonyi Mihálynak volt kiemelkedő szerepe; néhány ferences dallamot és a Pannonhalmáról küldött másolatok egy részét ő továbbította Lisztnek. Két érdekes kérdésre is megtudjuk a választ: 1.) mi állt abban a pannonthalmi kottamásolatban, amelyet Mosonyi nem továbbított Lisztnek? 2.) a pannonthalmi kották helyett miért a saját másolatait küldte el Lisztnek Weimarba?

Szervezők:

KIM KATALIN (a HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet igazgatóhelyettese, osztályvezető, tudományos főmunkatárs)
HORVÁTH PÁL (HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs)

Grafikai terv: VIZINGER ZSOLT (HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs)

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
ZENETUDOMÁNYI INTÉZET

A konferenciát a **Nemzeti Kulturális Tanács** és a **Nemzeti Kulturális Alap** támogatja.